TARIXIY-MADANIY TURISTIK MANZILGOHLARNI BAHOLASHDA MAVJUD USLUBIY YONDASHUVLAR TAHLILI

Xamidova.M.Z
Qarshi davlat universiteti Geografiya kafedrasi 3 kurs tayanch doktoranti
mohigul19928@gmail.com

Annotatsiya. *Maqolada tarixiy-madaniy turistik manzilgohlarni baholashning mavjud uslubiy yondashuvlari tahlil qilingan. Turistik salohiyatni aniqlashda tarixiy-madaniy resurslar, infratuzilma va hududiy omillarning ahamiyati yoritilgan. Mavjud baholash usullarining afzallik va kamchiliklari ko‘rib chiqilib, manzilgohlarni kompleks baholash uchun samarali mezonlar tizimidan foydalanish zarurligi asoslangan.*

Kalit so‘zlar: *tarixiy-madaniy turizm, turistik manzilgoh, turistik salohiyat, baholash usullari, metodik yondashuv, turizm resurslari, hududiy baholash.*

Kirish. Bugungi kunda turizm hududlarning iqtisodiy rivojlanishi, madaniy merosni asrash va undan samarali foydalanishning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, tarixiy-madaniy obyektlarga boy hududlarda turistik salohiyatni aniqlash va mavjud resurslardan samarali foydalanish dolzarb masalalardan biridir. Tarixiy obidalar, arxeologik yodgorliklar, me’moriy majmualar hamda ziyoratgohlar hududning turistik jozibadorligini shakllantiruvchi asosiy omillar sifatida namoyon bo‘ladi.

Tarixiy-madaniy turistik manzilgohlarni baholashda ularning tarixiy va madaniy qiymati bilan bir qatorda saqlanish holati, transport qulayligi, turistik infratuzilma, jozibadorligi va hududiy joylashuvi kabi omillarni ham hisobga olish zarur. Shu sababli turistik manzilgohlarni baholashning turli metodik yondashuvlari ishlab chiqilgan bo‘lib, ularning har biri muayyan mezon va ko‘rsatkichlarga asoslanadi. Muayyan hududning turistik salohiyatini baholash, eng avvalo mazkur hududda turistik faoliyatni oqilona hududiy tashkil etish, rivojlantirish maqsadlariga xizmat qiladi.

Tadqiqot mavzusining dolzarbligi. Mavjud baholash usullarida ko‘pincha obyektlarning tarixiy-madaniy qiymati bilan bir qatorda ularning transport qulayligi, infratuzilma ta’minoti, saqlanish holati va turistik jozibadorligi kabi omillar kompleks ravishda yetarli darajada hisobga olinmaydi. Shu bois tarixiy-madaniy turistik manzilgohlarni hududiy xususiyatlardan kelib chiqib, yagona mezonlar tizimi asosida baholash zarurati mavjud.

Mazkur masalaning dolzarbligi, ayniqsa, tarixiy-madaniy meros obyektlariga boy bo‘lgan Qashqadaryo viloyati misolida yaqqol namoyon bo‘ladi. Hududdagi arxeologik yodgorliklar, me’moriy obidalar va ziyoratgohlarning turistik imkoniyatlarini ilmiy asosda baholash ularni turizm jarayoniga samarali jalb etish va hududiy turizmni rivojlantirish uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

“Hududning turizm turlarini rivojlantirish maqsadlarida baholash madaniy-tarixiy meros resurslarining salohiyati, boyligi, xilma-xilligini aniqlash, hududning rivojlanishidagi cheklovlarni aniqlash, uning oqilonaligi va maqsadga muvofiqligini baholashdan iborat” [1;c.9-12]. N.V.Vishnyakov “Tarixiy-madaniy meros obyektlarini miqdoriy baholashning asosiy parametrlarini ko’rib chiqishda, turistik yo’nalishlar soni, arxeologik yodgorliklar soni va arxitektura yodgorliklari soni” [2;c.45-75] ni e’tiborga olib 5 balli shkalada baholagan.

Mutaxassislar tomonidan yuqori baholangan madaniy majmualar har doim ham sayyohlarning teng qarashlarini keltirib chiqarmaydi. Obyektni ko’rish uchun zarur va yetarli vaqt ma’lum darajada ekskursiya marshrutlarini tashkil qilish va obyektga kirish imkoniyati

bilan belgilanadi. “Va nihoyat, madaniy majmualarning qadr-qimmati, g’oyasi turistlarning ta’lim darajasi va milliy xususiyatlariga bog’liq. Ko’pgina madaniy obyektlarga qiziqish ko’pincha moda bilan belgilanadi” [3;c.320].

“Madaniy-tarixiy salohiyatni iqtisodiy baholash o’ziga xos xususiyatga ehtiyotkorlik bilan yondashishni talab qiladi. Shunday qilib, rentali yondashuviga asoslangan har qanday baholash bu holatda qabul qilinishi mumkin emas. Baholashda madaniy-tarixiy obidalarni ekspluatatsiya qilishning bevosita ta’siri (kirish to’lovlari, ekskursiya xizmatlari), ularning ta’lim va kognitiv funksiyalarni bajarishidan yashirin iqtisodiy ta’sir hisobga olinadi” [4;c.158]. “Hududning madaniy-tarixiy salohiyatini baholashda foydalaniladigan baholash metodlari nuqta-omilli baholashga asoslanib, ular madaniy-tarixiy obyektlar maksimal darajada to’plangan hududlarini aniqlash, madaniy-tarixiy obyektlar (federal, mintaqaviy, mahalliy ahamiyatga ega) reytingi va tumanlar hududining turli darajadagi obyektlar bilan to’yinganligini tahlil qilish, rayonlarning madaniy-tarixiy obyektlaridan foydalanish imkoniyatlarining tarkibiy qismini ularni tanib olish, ekskursiya ko’rgazmalarini tashkil etish va saqlashni tahlil qilish asosida aniqlash kabi bosqichlarni o’z ichiga oladi” [5;c.130-148]. Mazkur hududda halqaro va respublika ahamiyatiga ega tarixiy obyektlarni ko’pligi turistlar soniga oshishga ham ta’sir ko’rsatadai.

Turistik va rekreatsion xizmatlar tizimiga madaniy va tarixiy salohiyatni kiritishning turli shakllari mavjud. Eng keng tarqalgan shakl ekskursiya marshrutlari va muzey faoliyatini tashkil etish bilan ifodalanadi. Madaniy majmualarning jozibadorligi ularning tarixiy va badiiy qiymati, talab qilinadigan joylarga va hatto modaga nisbatan qulayligi bilan belgilanadi. Madaniy-tarixiy salohiyat dam olish tadbirlarining madaniy-ma’rifiy turlarini tashkil etishning zaruriy sharti bo’lib xizmat qiladi, turistlar uchun aniq bir joyda ekskursiya marshrutlarining yo’nalishlarini belgilaydi.

Yu.A.Xudenkix esa “hududning turistik va rekreatsion salohiyatini baholashda metodologik yondashuvning o’ziga xos xususiyati, turizm va rekreatsion salohiyat tabiiy, tarixiy-madaniy va ijtimoiy-iqtisodiy kabi elementlarini aniqlashdan iborat” [6;c.217-230] deb fikr bildirgan. Turistik salohiyatning asosiy elementlarini baholash uchun muallif ball shkalada baholashdan foydalanishni taklif qilgan.

T.T.Xristov esa “tarixiy-madaniy meros obyektlarini turizmning asosiy resurslaridan biri sifatida e’tirof etib, ularning turistik jozibadorligini oshirish va iqtisodiy samaradorligini ta’minlash bo’yicha ilmiy yondashuvlarni ishlab chiqqan. U tarixiy-madaniy turizm resurslari tarkibiga me’moriy yodgorliklar, arxeologik obyektlar, muzeylar, diniy qadamjolar, memorial majmualar hamda xalqning moddiy va nomoddiy madaniy merosini kiritadi” [7;c.288]. U turizm resurslaridan oqilona foydalanish, madaniy merosni saqlashga, hududning turistik salohiyatini va mahalliy aholi farovonligini oshirishga xizmat qilishiga e’tibor qaratgan.

Natijalar va uning muhokamasi. O’zbekistonda turizmning bir qancha turlarini rivojlantirishda va ularni baholashda bir qancha olimlar, jumladan, A.S.Soliyev, H.Vahobov, M.Xoshimov, M.R.Usmonov, R.Usmonova, A.Nig’matov, X.X.Jumayev, Sh.T.Yakubjanova, N.T.Shomuratova, S.A.Normatov va boshqa shu kabi izlanuvchilar tomonidan ham tadqiqotlar amalga oshirilgan (1-jadval).

Shuningdek, tadqiqotchi Sh.Ro’ziyev “tarixiy-madaniy turizmning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini takomillashtirishda yaratiladigan konsepsiyalar, metodlar va turistik faoliyat

subyektlarining o’zaro integratsiyasini amalga oshiruvchi indikativ boshqaruv metodikasini” [8] yoritib bergan.

1-jadval.

Tarixiy-madaniy turizm salohiyatini baholashga oid ilmiy yondashuvlarning qiyosiy tahlili

Olimlar	Asosiy yondashuv	Baholash mezonlari	Tadqiqot uchun ahamiyati
Soliyev A.S.	Hududiy-geografik va kompleks yondashuv	Tarixiy-madaniy meros obyektlarining soni, turi va hududiy joylashuvi, obyektlarning tarixiy, ilmiy va estetik qiymati, jozibadorligi va noyobligi, transport-geografik qulaylik, turistik infratuzilmaning rivojlanganlik darajasi, turistik rayonlashtirish va hududlarning ixtisoslashuvi, tarixiy-madaniy resurslarni muhofaza qilish hamda ulardan barqaror foydalanish.	Turizmni hududiy tashkil etish va rayonlashtirishning ilmiy asoslarini belgilaydi.
Vahobov H.	Kompleks geografik (hududiy-tizimli) yondashuv	Tarixiy-madaniy meros obyektlarining hududiy joylashuvi. tabiiy va tarixiy resurslarning o’zaro uyg’unligi, transport-geografik qulaylik, rekreatsiya va turizm infratuzilmasining rivojlanganligi, hududning iqtisodiy-geografik sharoiti, resurslardan oqilona va barqaror foydalanish.	Turistik resurslardan samarali foydalanishni asoslaydi.
Xoshimov M.	Hududiy-geografik va kompleks baholash yondashuv	Tarixiy obidalar, madaniy meros, urf-odatlar, milliy qadriyatlar	Tarixiy-madaniy turizm resurslarini aniqlash va baholashga xizmat qiladi.
Usmonov M.R.	Geografik-kompleks yondashuv	Tarixiy-madaniy meros obyektlarining soni va hududiy joylashuvi, obyektlarning tarixiy, madaniy va ilmiy ahamiyati, transport-geografik qulaylik va logistika imkoniyatlari, turistik infratuzilmaning rivojlanganlik darajasi, turistlarga xizmat ko’rsatish sifati, turistik oqimlarning shakllanishi va hududiy taqsimlanishi, hududning iqtisodiy-geografik sharoiti; tabiiy va tarixiy-madaniy resurslarning o’zaro uyg’unligi, turizmni barqaror rivojlantirish imkoniyatlari.	Hududlarning turistik ixtisoslashuvi va rivojlanish istiqbollarini belgilash imkonini beradi.
Nig’matov A.	Geografik-ekologik va kompleks hududiy yondashuv	Resurslarning mavjudligi va qiymati, hududiy joylashuvi, saqlanganlik holati, transport va infratuzilma imkoniyatlari, ekologik barqarorlik hamda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish omillar	Ekoturizm va rekreatsion salohiyatni baholash metodikasini takomillashtiradi.
Jumayev X.X.	Kompleks geografik va hududiy-tizimli yondashuv	Tarixiy-madaniy resurslar, tabiiy imkoniyatlar, transport-geografik o’rin, turistik infratuzilma va hududning ijtimoiy-iqtisodiy sharoiti	Turizmni hududiy rivojlantirish va boshqarish mexanizmlarini takomillashtirishga xizmat qiladi.
Yakubjanova Sh.T.	Tabiiy-geografik va agroturizm yondashuvi	Tabiiy resurslar, qishloq hududlari salohiyati, agroturistik marshrutlar, ekologik omillar	Agroturizmni hududiy tashkil etish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va turistik marshrutlarni shakllantirishning geografik asoslarini ishlab chiqadi.
Shomuratova N.T.	Ekoturizmning tabiiy-geografik yondashuvi	Landshaft, iqlim, biologik xilma-xillik, muhofaza etiladigan tabiiy hududlar, ekologik barqarorlik	Ekoturistik rayonlashtirish, ekologik salohiyatni

			baholash va GIS asosida turistik hududlarni tahlil qilish metodologiyasini rivojlantiradi.
Muallif yondashuvi	Kompleks hududiy-geografik yondashuv + balli baholash usuli	Tarixiy-madaniy manzilgohlarning zichligi, tarixiy davri, ilmiy-amaliy ahamiyati, saqlanganlik darajasi, transport va infratuzilma imkoniyati, turistlar oqimi, xizmat sifati, marketing (5 ball)	Qashqadaryo viloyati tumanlarining tarixiy-madaniy turizm salohiyatini kompleks baholash va hududlar reytingini shakllantirish imkonini beradi.

Jadval muallif tomonida tuzilgan.

Tadqiqotchilarning tarixiy-madaniy turizm imkoniyatlarini baholashga oid qarashlari tahlili shuni ko’rsatadiki, har bir ilmiy yo’nalish ushbu sohaning muayyan bir qirrasini aks ettiradi. Xususan, geografik yondashuv obyektlarning joylashuvi hamda sayyohlar oqimining shakllanishini o’rgansa, tarixiy yondashuv ularning taraqqiyot bosqichlari va ilmiy qimmatiga e’tibor qaratadi. Madaniy yondashuv esa moddiy va nomoddiy merosning asl mohiyatini ochib berishga xizmat qiladi. Shuningdek, resurs yondashuvi tarixiy-madaniy obidalarga turizm resursi nuqtai nazaridan baho beradi, tizimli yondashuv turizm sohasi unsurlari o’rtasidagi o’zaro aloqadorlikni belgilaydi, ijtimoiy-iqtisodiy yondashuv esa sohaning hududiy rivojlanishga ko’rsatadigan ta’sirini tahlil qiladi. Muhofaza qilish hamda barqaror rivojlanish tamoyili esa yodgorliklarni asrab-avaylash va ular o’rtasidagi muvozanatni ta’minlashga yo’naltirilgan. Shunga qaramay, mazkur yondashuvlarning har biridan alohida foydalanish tarixiy-madaniy turizmning hududiy rivojlanish xususiyatlarini yaxlit va to’liq yoritish imkonini bermaydi.

Qashqadaryo viloyati tarixiy-madaniy resurslarini baholashda A.Soliyev, M.R.Usmonov, H.Vahobov, X.X.Jumayev va boshqalar olimlarning qarashlariga asoslanib kompleks hududiy-geografik yondashuvni ma’qul deb topdik. Chunki viloyatning tarixiy-madaniy turizm salohiyatini aniqlashda hududning geografik o’rni va joylashuvi, turistik salohiyati, iqtisodiy samaradorligi, madaniy ahamiyati va barqaror rivojlanish omillarini birgalikda baholash talab etiladi. Shu sababli mazkur tadqiqotda geografik, resursli, tizimli va ijtimoiy-iqtisodiy yondashuvlarning integratsiyasi asosiy metodologik asos sifatida qabul qilinadi.

Mazkur kompleks hududiy-geografik yondashuv doirasida tarixiy-madaniy resurslarning tarixiy qiymati, noyobligi, saqlanganlik darajasi, hududiy joylashuvi, transport qulayligi, turistik infratuzilmasi va marketing boshqaruvi bilan ta’minlanganligi va ulardan foydalanish imkoniyatlari baholash usuli bilan birga 100 balli shkalada integral baholanadi. Natijada tadqiqotda taklif etilgan kompleks geografik-integratsion metodologik yondashuv Qashqadaryo viloyatining tarixiy-madaniy turizmni hududiy tizim sifatida baholashga xizmat qiladi. Ushbu yondashuv viloyatning tarixiy-madaniy turizm salohiyatini aniqlash, rivojlantirish omillarini belgilash va hududning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga qo’shadigan hissasini ilmiy asosda baholash imkonini beradi.

Xulosa. Tarixiy-madaniy turistik manzilgohlarni tadqiq qilishning ijtimoiy-iqtisodiy geografik jihatlari hududning rivojlanishida muhim rol o’ynaydi. Turizmni rivojlantirish, nafaqat iqtisodiy foyda, balki ijtimoiy barqarorlik, madaniy merosni saqlash nuqtai nazaridan ham muhimdir. Bularning barchasi birgalikda, turizm sohasida barqaror rivojlanish uchun ijtimoiy va iqtisodiy jihatlardan integratsiyalangan yondashuvni talab qiladi.

Hududdagi tarixiy va madaniy obyektlar, ular orasidagi o’zaro bog’lanishlar, mahalliy an’analar, urf-odatlar, tili, madaniy merosi turizmni rivojlantirishda katta rol o’ynaydi. Ushbu obyektlarning o’rganilishi, sayyohlar uchun jozibador manzillarni yaratishda yordam beradi. Tarixiy-madaniy merosga asoslangan turizm hududning iqtisodiy rivojlanishiga xizmat qiladi, sayyohlar uchun qiziqarli, o’ziga xos tajriba yaratish, mahalliy iqtisodiyotga hissa qo’shadi va yangi ish o’rinlarini yaratishga yordam beradi.

Qashqadaryo viloyatining tarixiy-madaniy turizmini rivojlantirish uchun kompleks hududiy-geografik yondashuv balli baholash usuli tanlab olindi va viloyat turizm salohiyatini baholash uchun quyidagi bosqichlar taklif etiladi:

1. Tarixiy va -madaniy obyektlarni inventarizatsiya qilish va tasniflash.
2. Tarixiy obektlarning hududiy joylashuvi hamda transport-geografik qulayligini tahlil qilish.
3. Turistik infratuzilma va xizmatlar rivojlanish darajasini baholash.
4. Mahalliy va xorijiy turistlar oqimi dinamikasini o’rganish va tahlil qilish.
5. Tarixiy-madaniy turizmning hududning ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishiga ta’sirini baholash.
6. Tarixiy va madaniy obektlarning saqlanish holati va barqaror foydalanish darajasini aniqlash.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Рудникова Н.П.Комплексная оценка туристскорекреационного потенциала региона (например Орловской области).Автореферат диссертации на соискание ученой степени к.г.н.Краснодар 2005. С.9-12.

2. Вишняков Н.В. Методика оценки туристско-рекреационного потенциала дестинаций в современных условиях. Диссертация на соискание ученой степени к.э.н.Санкт-Петербург 2022 г. С.45-75.

3. Квартальнов В.А. Туризм. М.: Финансы и статистика, 2012. 320 с.

4. Гончарова Е.Н. Современное состояние археологического туризма на международном рынке туристских услуг [Электронный ресурс] // Университетские чтения ПГЛУ-2015.

5. Миненкова В.В., Потапова А.Е. Оценка культурно-исторических ресурсов как составляющей туристско-рекреационного потенциала территории (на материалах Краснодарского края). Географический вестник 4(59), 2021. с.130-148.

6. Худеньких Ю.А. Подходы к оценке туристского потенциала территории на примере районов Пермского края // География и туризм: сб. науч. тр. – Пермь: ПГУ, 2006. – С. 217–230.

7. Христов Т.Т. Религиозный туризм: учебное пособие. Москва: Издательский центр "Академия", 2005. 288 с.

8. 29. Ro’ziyev Sh. “O’zbekistonda tarixiy-madaniy turizmni rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini indikativ boshqarish metodikasi” Экономика и финансы. https://cyberleninka.ru/